Sifatli ta'lim-yorqin kelajak
ISSN: 3060-4761

TerDPI ILMIY XABARNOMASI
SCIENTIFIC BULLETIN OF THE TerSPI
НАУЧНЫЙ ВЕСТНИК ТерГПИ

www.xabarnoma.terdpi.uz

UDK: 811.512.133:791(575.1)
Orcid:0000-0003-2190-5741

O‘ZBEK VA INGLIZ TILIDA YORDAMCHI SO‘ZLAR TALQINI VA TRANSPOZITSIYASI

Shodiyeva Gulrux
Farg‘ona davlat universiteti
Mustaqil izlanuvchi PhD

Annotatsiya: Ushbu maqolada o‘zbek va ingliz tillarida yordamchi so‘zlarning talqini va transpozitsiyasi masalalari o‘rganilgan. Tadqiqot doirasida har ikki tildagi yordamchi so‘zlarning qo‘llanilishi, ularning grammatik va semantik xususiyatlari tahlil qilingan. Shuningdek, yordamchi so‘zlarning transpozitsiyasi, ya'ni bir so‘z turkumidan boshqasiga o‘tishi hodisasi ham ko‘rib chiqilgan. Tadqiqot natijalariga ko‘ra, o‘zbek va ingliz tillarida yordamchi so‘zlar o‘ziga xos xususiyatlarga ega bo‘lib, ularning qo‘llanilishi va transpozitsiyasi tillarning grammatik tizimiga bog‘liq. Olingan xulosalar tilshunoslikda yordamchi so‘zlarni o‘rganishda muhim ahamiyatga ega. Maqolada o‘zbek va ingliz tillaridagi yordamchi so‘zlarning talqini va transpozitsiyasini qiyosiy o‘rganish maqsad qilingan. Tadqiqotda qiyosiy-tahliliy, deskriptiv va misollar tahlili metodlari qo‘llanilgan. O‘zbek va ingliz tillaridagi yordamchi so‘zlar grammatik va semantik jihatdan tahlil qilinib, ularning o‘xshash va farqli jihatlari aniqlangan. Shuningdek, har ikki tilda yordamchi so‘zlarning transpozitsiyasi hodisasi o‘rganilgan. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, o‘zbek va ingliz tillarida yordamchi so‘zlar o‘ziga xos xususiyatlarga ega bo‘lib, ularning qo‘llanilishi va transpozitsiyasi tillarning grammatik tizimiga bog‘liq. Bundan tashqari, yordamchi so‘zlarning nutqda qo‘llanilish chastotasi va ularning kontekstdagi vazifalarini korpus ma'lumotlari asosida tadqiq etish ham dolzarb masalalardan sanaladi. Olingan xulosalar yordamchi so‘zlarni o‘rganishda, tillarni qiyosiy tahlil qilishda va tarjima amaliyotida qo‘l keladi. Yordamchi so‘zlarning gap bo‘laklariga ta'siri va ularning sintaktik vazifalarini aniqlash ham kelajak tadqiqotlarining yo‘nalishlaridan biri bo‘la oladi. Tadqiqotning nazariy va amaliy ahamiyati tilshunoslik, qiyosiy tilshunoslik va tarjimashunoslik sohalarida namoyon bo‘ladi.

Kalit so‘zlar: ko‘makchilar, predloglar, bog‘lovchilar, yuklamalar, pragmatika, korpus, chastotasi, gap bo‘laklari, sintaktik vazifa, konteks

ИНТЕРПРЕТАЦИЯ И ТРАНСПОНИРОВАНИЕ ВСПОМОГАТЕЛЬНЫХ СЛОВ В УЗБЕКСКОМ И АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКАХ

Аннотация: В данной статье рассматриваются вопросы толкования и транспонирования вспомогательных слов в узбекском и английском языках. В рамках исследования проанализировано использование вспомогательных слов в обоих языках, их грамматические и семантические особенности. Рассматривался также феномен транспозиции вспомогательных слов, то есть перехода из одного ряда слов в другой. Согласно результатам исследования, вспомогательные слова в узбекском и английском языках имеют свои особенности, применение и транспонирование которых зависит от грамматической системы языков. Полученные выводы важны в лингвистике при изучении вспомогательных слов.

Sifatli ta'lim-yorqin kelajak
ISSN: 3060-4761

TerDPI ILMIY XABARNOMASI
SCIENTIFIC BULLETIN OF THE TerSPI
НАУЧНЫЙ ВЕСТНИК ТерГПИ

www.xabarnoma.terdpi.uz

Статья направлена на сравнительное изучение толкования и транспозиции вспомогательных слов в узбекском и английском языках. В исследовании использовались методы сравнительно-аналитического, дескриптивного и тематического анализа. Грамматически и семантически проанализированы вспомогательные слова узбекского и английского языков, выявлены их сходства и различия. Также изучен феномен транспозиции вспомогательных слов в обоих языках. Результаты исследования показали, что в узбекском и английском языках вспомогательные слова имеют свои особенности, применение и транспонирование которых зависит от грамматической системы языков. Кроме того, из актуальных вопросов также следует выделить частоту употребления вспомогательных слов в речи и исследование их контекстных функций на основе корпусных данных. Полученные выводы пригодятся при изучении вспомогательных слов, сравнительном анализе языков и практике перевода. Влияние вспомогательных слов на фрагменты предложения и определение их синтаксических функций также может быть одним из направлений будущих исследований. Теоретическая и практическая значимость исследования проявляется в областях лингвистики, сравнительного языкознания и переводоведения.

Ключевые слова: вспомогательные средства, предлоги, союзы, предлоги, прагматика, тело, частота, фрагменты предложения, синтаксическая задача, контекст

INTERPRETATION AND TRANSPOSITION OF AUXILIARY WORDS IN UZBEK AND ENGLISH

Abstract: This article explores the issues of interpretation and transposition of auxiliary words in Uzbek and English. Within the framework of the study, the use of auxiliary words in both languages, their grammatical and semantic properties are analyzed. Also considered is the phenomenon of transposition of auxiliary words, that is, the transition from one word category to another. According to the results of the study, auxiliary words in Uzbek and English have their own characteristics, the use and transposition of which depends on the grammatical system of the languages. The conclusions drawn are important in the study of auxiliary words in linguistics. The article aims at a comparative study of the interpretation and transposition of auxiliary words in Uzbek and English. The study used methods of comparative-analytical, descriptive and example analysis. Auxiliary words in Uzbek and English are analyzed grammatically and semantically, identifying their similarities and differences. The phenomenon of transposition of auxiliary words has also been studied in both languages. The results of the study showed that auxiliary words in Uzbek and English have their own characteristics, the use and transposition of which depends on the grammatical system of the languages. In addition, the study of the frequency of use of auxiliary words in speech and their functions in the context on the basis of Corpus data is also counted from topical issues. The conclusions obtained are in hand in the study of auxiliary words, in the comparative analysis of languages and in the practice of translation. The influence of auxiliary words on sentence fragments and the identification of their syntactic tasks can also be one of the directions of future research. The theoretical and practical significance of the study is manifested in the fields of linguistics, comparative linguistics and interpreting.

Keywords: contributors, prepositions, binders, uploads, pragmatics, Corpus, frequency, sentence fragments, syntactic task, context

KIRISH. Yordamchi so‘zlar tilning muhim qismi hisoblanadi va ular mustaqil so‘zlar bilan birgalikda gap tuzilishini shakllantiradi. Ular so‘zlarning o‘zaro bog‘lanishini ta'minlash, grammatik ma'nolarni ifodalash va nutqning mazmunini

aniqlashtirish kabi vazifalarni bajaradi [I]. O‘zbek va ingliz tillari turli til oilalariga mansub bo‘lsa-da, ularning grammatik tizimida yordamchi so‘zlar alohida o‘rin tutadi.

O‘zbek tilida yordamchi so‘zlar ko‘makchilar, bog‘lovchilar va yuklama kabi turlarga bo‘linadi [II]. Ular so‘zlarni bir-biriga bog‘lash, kelishik ma'nolarini ifodalash, so‘roq va ta'kid ma'nolarini bildirish kabi vazifalarni bajaradi. Ingliz tilida esa yordamchi so‘zlar asosan predloglar (prepositions), bog‘lovchilar (conjunctions) va yuklamalar (particles) kabi turlarga bo‘linadi [III]. Ular ham o‘zbek tilidagi kabi vazifalarni bajaradi, lekin ba'zi farqli xususiyatlarga ham ega.

Yordamchi so‘zlarning talqini va transpozitsiyasi tilshunoslikda muhim masalalardan biri hisoblanadi. Talqin deganda yordamchi so‘zlarning ma'no va vazifalarini aniqlash tushunilsa [IV], transpozitsiya esa bir so‘z turkumidan boshqasiga o‘tish hodisasini anglatadi [V]. Ushbu tadqiqotda o‘zbek va ingliz tillaridagi yordamchi so‘zlarning talqini va transpozitsiyasi masalalari qiyosiy tahlil qilingan.

Tadqiqotning maqsadi o‘zbek va ingliz tillarida yordamchi so‘zlarning qo‘llanilishi, ularning grammatik va semantik xususiyatlarini aniqlash hamda transpozitsiya hodisasini o‘rganishdan iborat. Tadqiqot natijalarining amaliy ahamiyati tillarni o‘qitish va tarjima amaliyotida, shuningdek, qiyosiy tilshunoslikda namoyon bo‘ladi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR. Yordamchi so‘zlar va ularning talqini masalasi ko‘plab tilshunoslar tomonidan o‘rganilgan. M. Abdurahmonov o‘zbek tilidagi yordamchi so‘zlarni turkumlarga ajratgan va ularning vazifalarini aniqlagan [II]. U ko‘makchilar, bog‘lovchilar va yuklamalarning grammatik ma'nolarini tahlil qilgan hamda misollar bilan tushuntirgan. R. Rasulov esa o‘zbek tilidagi yordamchi so‘zlarning semantik xususiyatlarini tadqiq etgan [VI]. U yordamchi so‘zlarning ma'no turlari va ularning kontekstdagi ahamiyatini ko‘rsatib bergan.

Ingliz tilida yordamchi so‘zlar talqini bo‘yicha ham bir qator tadqiqotlar mavjud. M. Swan ingliz tilidagi predloglar, bog‘lovchilar va yuklamalarning qo‘llanilishi va ma'no xususiyatlarini o‘rgangan [III]. U ularning grammatik vazifalarini misollar yordamida tushuntirib bergan. G. Yule esa ingliz tilidagi yordamchi so‘zlarning pragmatik jihatlarini tahlil qilgan [VII]. Uning fikricha, yordamchi so‘zlar nutqda muloqot maqsadlariga erishish uchun muhim rol o‘ynaydi.

Yordamchi so‘zlarning transpozitsiyasi masalasiga ham bir qator tadqiqotlarda e'tibor qaratilgan. A. Hojiyev o‘zbek tilida transpozitsiya hodisasini atroflicha o‘rgangan [VIII]. U so‘z turkumlarining o‘zaro o‘tishi, jumladan, yordamchi so‘zlarning transpozitsiyasini tahlil qilgan. Ingliz tilida ham transpozitsiya hodisasi keng o‘rganilgan. B. Aarts va A. McMahon transpozitsiya jarayonlarini tahlil qilgan va ularning grammatik tizimga ta'sirini ko‘rsatgan [IX].

Ushbu tadqiqotda qiyosiy-tahliliy metod, deskriptiv metod va misollar tahlili metodlari qo‘llanilgan. Qiyosiy-tahliliy metod yordamida o‘zbek va ingliz tillaridagi yordamchi so‘zlarning o‘xshash va farqli jihatlari aniqlangan [X]. Deskriptiv metod orqali yordamchi so‘zlarning grammatik va semantik xususiyatlari tasvirlab berilgan [XI]. Misollar tahlili metodi yordamida esa yordamchi so‘zlarning qo‘llanilishi va transpozitsiyasi misollar asosida ko‘rsatib berilgan [XII].

Tadqiqot doirasida o‘zbek va ingliz tillaridagi turli matnlar, jumladan, badiiy asarlar, ilmiy maqolalar va ommaviy axborot vositalaridan olingan matnlar tahlil qilingan. O‘zbek tilidagi misollar O‘zME korpusidan, ingliz tilidagi misollar esa British National Corpus (BNC) va Corpus of Contemporary

American English (COCA) korpuslaridan olindi.

Tadqiqot natijalarining ishonchliligi korpus ma'lumotlari asosida tekshirildi. Yordamchi so‘zlarning qo‘llanilish chastotasi va ularning kontekstdagi ma'nolari statistik tahlil qilindi. Olingan natijalar yordamchi so‘zlarning talqini va transpozitsiyasi bo‘yicha xulosalarni tasdiqladi.

NATIJALAR VA MUHOKAMA. O‘zbek va ingliz tillaridagi yordamchi so‘zlarning talqini va transpozitsiyasini qiyosiy o‘rganish natijalari shuni ko‘rsatdiki, har ikki tilda ham yordamchi so‘zlar o‘ziga xos xususiyatlarga ega. O‘zbek tilida yordamchi so‘zlar ko‘makchilar, bog‘lovchilar va yuklamalar kabi turlarga bo‘linsa [II], ingliz tilida esa asosan predloglar, bog‘lovchilar va yuklamalar kabi turkumlarga ajratiladi [III]. Quyidagi jadvalda ularning asosiy farqlari ko‘rsatilgan (1-jadval):

1-jadval.

O‘zbek va ingliz tillaridagi yordamchi so‘zlarning asosiy farqlari

O‘zbek tilidagi yordamchi so‘zlar	Ingliz tilidagi yordamchi so‘zlar
Ko‘makchilar otlardan keyin qo‘llaniladi	Predloglar otlardan oldin qo‘llaniladi
Ko‘makchilar kelishik qo‘shimchalari bilan qo‘llanishi mumkin	Predloglar kelishik qo‘shimchalari bilan qo‘llanmaydi
Ayrim bog‘lovchilar yuklamalar bilan qo‘shilib qo‘llanishi mumkin	Bog‘lovchilar yuklamalar bilan kam qo‘llaniladi

Manba: Muallif tomonidan tayyorlangan.

O‘zbek tilidagi ko‘makchilar otlarga qo‘shilib, ularning boshqa so‘zlarga bo‘lgan munosabatini ifodalaydi. Masalan, "Men maktabga bordim" jumlasida "-ga" ko‘makchisi otning jo‘nalish kelishigini ifodalagan. Ingliz tilidagi predloglar ham xuddi shunday vazifani bajaradi, lekin ular otlardan oldin qo‘llaniladi. Masalan, "I went to school" jumlasida "to" predlogi otning jo‘nalishini bildirmoqda.

Bog‘lovchilar esa har ikki tilda ham so‘zlar va gaplarni bir-biriga bog‘lash vazifasini bajaradi. O‘zbek tilidagi bog‘lovchilar ergash gaplarni bosh gaplarga bog‘lashda muhim rol o‘ynaydi. Masalan, "Men keldim, chunki u meni chaqirdi" jumlasida "chunki" bog‘lovchisi ergash gapni bosh gapga bog‘lagan. Ingliz tilidagi bog‘lovchilar ham xuddi shunday qo‘llaniladi, masalan, "I came because he called me" jumlasida "because" bog‘lovchisi ishlatilgan.

Tadqiqot natijalariga ko‘ra, yordamchi so‘zlarning transpozitsiyasi hodisasi ham o‘zbek va ingliz tillarida kuzatiladi. Quyidagi jadvalda ayrim misollar keltirilgan (2-jadval):

2-jadval.

O‘zbek va ingliz tillaridagi ayrim so‘zlarning transpozitsiyasi

O‘zbek tilidagi so‘z	Asosiy turkumi	Transpozitsiya natijasi
avval	Ravish	Ko‘makchi
keyin	Ravish	Ko‘makchi
uchun	Ko‘makchi	Bog‘lovchi
Ingliz tilidagi so‘z	**Asosiy turkumi**	**Transpozitsiya natijasi**
before	Predlog	Ravish
after	Predlog	Ravish
for	Predlog	Bog‘lovchi

Manba: Muallif tomonidan tayyorlangan.

Jadvaldan ko‘rinib turibdiki, o‘zbek tilidagi "avval" va "keyin" so‘zlari asosan ravish turkumiga mansub bo‘lsa-da, ko‘makchi vazifasida ham qo‘llanilishi mumkin. Xuddi shunday, ingliz tilidagi "before" va "after" so‘zlari ham predlog turkumiga oid bo‘lsa-da, ravish sifatida ham ishlatiladi.

Yordamchi so‘zlarning pragmatik jihatlari ham tadqiq etildi. Korpus ma'lumotlari shuni ko‘rsatdiki, o‘zbek va ingliz tillaridagi ayrim yordamchi so‘zlar nutqda boshqalariga nisbatan ko‘proq qo‘llaniladi. Masalan, o‘zbek tilidagi "va", "lekin", "-da" kabi yordamchi so‘zlar juda faol qo‘llaniladi. Ingliz tilida esa "and", "but", "in" kabi so‘zlar ko‘p uchraydi. Bu esa ushbu yordamchi so‘zlarning nutqiy faoliyatdagi o‘rnini ko‘rsatadi.

Shunday qilib, o‘zbek va ingliz tillaridagi yordamchi so‘zlar o‘ziga xos grammatik va semantik xususiyatlarga ega bo‘lib, ular gap tuzilishi va ma'nosini shakllantirishda muhim rol o‘ynaydi. Ularning transpozitsiyasi hodisasi ham tillarning grammatik tizimiga bog‘liq holda yuz beradi. Yordamchi so‘zlarning pragmatik jihatlari esa nutqiy faoliyatda yaqqol namoyon bo‘ladi. Tadqiqot natijalari tilshunoslik, qiyosiy tilshunoslik va tarjimashunoslik sohalarida muhim ahamiyatga ega.

XULOSA. Ushbu tadqiqotda o‘zbek va ingliz tillaridagi yordamchi so‘zlarning talqini va transpozitsiyasi masalalari qiyosiy aspektda o‘rganildi. Olingan natijalar shuni ko‘rsatdiki, har ikki tilda ham yordamchi so‘zlar o‘ziga xos grammatik va semantik xususiyatlarga ega bo‘lib, ular gap tuzilishi va ma'nosini shakllantirishda muhim rol o‘ynaydi.

O‘zbek tilidagi ko‘makchilar, bog‘lovchilar va yuklamalar hamda ingliz tilidagi predloglar, bog‘lovchilar va yuklamalarning qo‘llanilishi qiyosiy tahlil qilindi. Ular orasidagi o‘xshash va farqli jihatlar aniqlandi. Shuningdek, yordamchi so‘zlarning transpozitsiyasi hodisasi ham kuzatildi va misollar bilan ko‘rsatib berildi. Bu hodisaning har ikki tilda ham mavjudligi, ammo tillarning grammatik tizimiga bog‘liq holda turlicha namoyon bo‘lishi aniqlandi.

Bundan tashqari, yordamchi so‘zlarning pragmatik jihatlari ham tadqiq etildi. Korpus ma'lumotlari asosida o‘zbek va ingliz tillaridagi ayrim yordamchi so‘zlarning nutqda faol qo‘llanishi ko‘rsatib berildi. Bu esa ularning nutqiy faoliyatdagi o‘rnini belgilashda muhim omil ekanligi ta'kidlandi.

Tadqiqot natijalari tilshunoslik, qiyosiy tilshunoslik va tarjimashunoslik sohalarida nazariy va amaliy ahamiyatga ega. Ushbu natijalardan til o‘qitish, tarjima amaliyoti va lug‘atshunoslikda foydalanish mumkin. Shuningdek, olingan xulosalar yordamchi so‘zlar bilan bog‘liq boshqa tadqiqotlar uchun ham asos bo‘la oladi.

Kelajakda yordamchi so‘zlarning boshqa tillardagi muqobillari bilan qiyosiy tahlil qilish, ularning diaxronik jihatlarini o‘rganish hamda turli janr va uslublardagi qo‘llanishini tadqiq etish muhim yo‘nalishlardan hisoblanadi. Bundan tashqari, zamonaviy texnologiyalar, xususan, korpus vositalari va kompyuter lingvistikasi usullaridan foydalangan holda yordamchi so‘zlarning xususiyatlarini yanada chuqurroq tadqiq etish dolzarb masalalardan biri sifatida qaralishi lozim.

Xulosa qilib aytganda, ushbu tadqiqot o‘zbek va ingliz tillaridagi yordamchi so‘zlarning talqini va transpozitsiyasi masalalarini qiyosiy aspektda o‘rganish orqali ularning o‘ziga xos xususiyatlarini aniqlashga xizmat qildi. Shuningdek, yordamchi so‘zlarning umumiy va xususiy jihatlarini ochib berish hamda ularning tillararo munosabatlarini tadqiq etishda muhim ahamiyat kasb etdi. Tadqiqot natijalari tilshunoslikning turli yo‘nalishlari uchun nazariy va amaliy materiallar bera oladi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Hamroyev M.A. Yordamchi so'zlar // O'zbek tili grammatikasi. – Toshkent: Fan, 2007. – B. 210-228. (Auxiliary words // Uzbek language grammar // Вспомогательные слова // Грамматика узбекского языка)
2. Abdurahmonov M.A. O'zbek tilida yordamchi so'zlar. – Toshkent: O'qituvchi, 1983. – 120 b. (Auxiliary words in the Uzbek language // Вспомогательные слова в узбекском языке)
3. Swan M. Practical English Usage. – Oxford: Oxford University Press, 2005. – 688 p.
4. Sayfullayeva R.R. Hozirgi o'zbek tilida yordamchi so'zlarning talqini // O'zbek tili va adabiyoti. – 2010. – №4. – B. 32-37. (Interpretation of auxiliary words in modern Uzbek language // Интерпретатsiя вспомогательных слов в современном узбекском языке)
5. Turniyozov N.Q. Transpozitsiya hodisasi // O'zbek tili grammatikasining dolzarb masalalari. – Toshkent: Mumtoz so'z, 2018. – B. 156-163. (Transposition phenomenon // Actual problems of Uzbek language grammar // Явление транспозиции // Актуальные проблемы грамматики узбекского языка)
6. Rasulov R.S. O'zbek tilida yordamchi so'zlarning semantikasi. – Toshkent: Fan, 1991. – 110 b. (Semantics of auxiliary words in the Uzbek language // Семантика вспомогательных слов в узбекском языке)
7. Yule G. Pragmatics. – Oxford: Oxford University Press, 1996. – 138 p.
8. Hojiyev A.P. O'zbek tilida so'z yasalishi. – Toshkent: O'qituvchi, 1989. – 184 b. (Word formation in the Uzbek language // Словообразование в узбекском языке)
9. Aarts B., McMahon A. The Handbook of English Linguistics. – Malden, MA: Blackwell Publishing, 2006. – 824 p.
10. Rasulov R.S. Umumiy tilshunoslik. – Toshkent: O'zbekiston, 2012. – 184 b. (General linguistics // Общее языкознание)
11. Creswell J.W. Research Design: Qualitative, Quantitative, and Mixed Methods Approaches. – Thousand Oaks, CA: SAGE Publications, 2014. – 273 p.
12. Litosseliti L. Research Methods in Linguistics. – London: Continuum, 2010. – 227 p.